

BOŞNAK DİLİNDE TÜRKÇE KELİMELER

-FİLLER ÜZERİNE -

Kerima FİLAN*

Her bir dilde başka bir dilin veya başka dillerin etkisini görmek mümkündür. Öteki dillerin etkisi dışında gelişen bir dil yoktur denebilir. Diller arasındaki bu etkileşim, genel olarak tarihî seyrinin, diğer deyişle farklı kültürlerin temasta bulunmasının neticesidir.

Türklerin Balkanlar'a gelmesiyle bu bölgeye yeni bir kültür gelmiştir. Türk kültürüyle birlikte Balkanlar'a gelen yenilikler, o zamana kadar bilinmeyen kavramları getirmiştir. Slav dillerinde bu yeni kavramları karşılayacak kelimelerin bulunmaması veya türetilmemiş olması yüzünden Türkçe kelime ve terimler bu dillere aktarılmıştır. Dil bilimi ifadesiyle bölge dilleri Türkçeden "gösterilen"le birlikte "gösteren"i de ödünç almıştır. Dilde beliren kavram boşluklarını doldurma amacıyla gelişen bu tür ödünçlemeler dil bilimsel sebeplere dayanmaktadır.

Türkçenin Balkan dilleri üzerine olan etkisinde, zamanın da önemli rolü vardı. Türk dilinin yüzyıllar boyunca bölgede yer etmesi, etkileşimin sürekli olarak devam etmesine yol açmıştır. Bu durumda bölge dillerinde ihtiyaç duyulan kelimelerle terimlerin yanı sıra Slav kökenli karşılığı var olan kelimeler de Türkçeden ödünç alınmıştır. Diğer deyişle, bilinen bir "gösterilen" için "gösteren" ödünç alınmış, alışkanlık kazanıp ana dilde var olan "gösteren"le birlikte yaşamaya başlamıştır. Dolayısıyla ödünçlemenin sebepleri sadece dil bilimsel (linguistik) özelliklere değil dil dışı (extralinguistik) özelliklere de dayanmaktadır.

Bilindiği gibi Slav dilleri, yapıları bakımından Türkçenin yapı ve işleyişi ile bağdaşmayan dillerdir; Slav dilleri ile Türkçe farklı dil ailelerinden gelmektedirler. Bu sebeple Türkçenin Slav dilleri üzerine olan etkisi, fonetik-fonoloji, morfoloji ve söz dizimi alanlarında değil, Türkçeden kelime ödünç alma alanında güçlü bir şekilde kendini göstermiştir. Ödünç alınmış ögeler -kelimeler ve az sayıda ekler- Slav dillerine alındıktan sonra bu yeni dil sisteminde yerini bulup yaşamaya devam etmişlerdir. Bununla ilgili ileri sürülmesi gereken husus şu ki, Türkçeden ödünçlenen bu ögeler, Slav dillerinin dil bilgisi sistemini -dil'in özünü- "zedeleyecek" bir unsur niteliğinde değildiler; bunlar, girdikleri dil sistemine uyarlanarak bu dilin diğer leksik birimleri gibi varlıklarını sürdürdüler. Bazı görüşlere göre bu yüzdendir ki Türkçe kelimelerin Slav dillerine girmesi "hoşgörü" ile karşılanırdı.(Hadžiefendić, 1984:200).

Bu makalede Slav dillerinden olan Boşnakçaya geçip bu dile yerleşen bazı Türkçe kelimeleri örneklerle göstermek istiyoruz. Bu amaçla, biri destanlar kitabı öbürü halk öyküleri kitabı üzere *Boşnakların Sözlü Edebiyatı Antolojisi*

* *Filozofski Fakultet Odsjek Za Aorientalistiku, Bosna-Hersek.*

başlıklı yayının iki cildini taradık. Bilindiği gibi bir halkın sözlü edebiyatı, o halkın içinden doğar, kuşaktan kuşağa aktarılır. Dolayısıyla destanlar, masallar, halk öyküleri, fıkralar gibi sözlü edebiyatın ürünleri, halkın konuştuğu dille anlatılmaktadır. Bu hususa dayanarak Boşnakların sözlü edebî ürünlerinden derlenen Türkçe kelimeler için, Boşnak halkın arasında kullanılan dilde yaşadıklarını söylemek mümkündür.

Dilin, daima değişmekte olan bir unsur olduğu bilinmektedir. Esas işlevi iletişim gerçekleştirmek, bildiri aktarmak olan dilin değişmesi, yaşayış koşullarının değişmesiyle doğrudan ilgilidir. Bu durum, doğal olarak, yabancı dillerden ödünçlenen öğeleri de etkiler. Boşnakçaya girmiş Türkçe leksik birimleri de, Boşnakçanın içinde gelişen kurallara uyarlanarak bu dilde aldıkları değeri zaman içerisinde değiştirmişlerdir.¹ Böylece bunların bir kısmı -yabancı kökenli oldukları unutulurak- günümüz Boşnakçasında, öteki leksik birimler gibi dilin içinde yaşamaktadırlar. Bir kısmı ise, günümüz Boşnak dilinde arkaik öğeler olarak varlıklarını sürdürmekte ve düz anlamlarının (denotation) yanı sıra yan anlamlarını (connotation) da taşımaktadırlar.² Konuşma dilinde bu tür birimlere bugün nadir rastlandığı ya da hiç rastlanmadığı hâlde ve yazı dilinde (meselâ çağdaş edebî eserlerde) daha çok yan anlamlarıyla -üslûba zenginlik katmak amacıyla-kullanıldıkları hâlde onlar, Boşnak kültürünün vazgeçilmez bir unsurunu oluşturmaktadırlar. Bunun en belirgin göstergesi ise, Türkçeden alınmış birimlerin, sözlü edebî ürünlerde düz anlamlarında kullanılmış olmasıdır. Nitekim bir dilin söz varlığı aynı zamanda bize o dilin, içinde geliştiği kültürle ilgili önemli bilgiler vermektedir. (Peti, 1995 : 124).

Türkçeden ödünçlenen birimler kavramıyla biz, Türkçe vasıtasıyla Boşnak diline girmiş kelimeleri kastetmekteyiz. Bunların Arapça veya Farsça kökenli olması bu makalemizde dikkate alınmayacaktır. Bilindiği gibi yabancı bir dilden ödünç alınmış kelimeler, girdiği dilin yapısına uyarlama sürecinde birtakım değişmelere uğramakta, az ya da çok özgün biçiminden uzaklaşmaktadırlar. Söz konusu değişmeler, kelimenin ses ve şekil özelliklerinde görülebildiği gibi, anlam özellikleri alanında da kendini gösterebilir. Kaldı ki Arapça ve Farsça kelimeler Türkçeye girdikten sonra bu dilin yapısına uyarlanmış ve bu biçimleriyle Boşnakçaya girip yerleşmişlerdir. Dolayısıyla konumuz bakımından Boşnakça alıcı dil, Türkçe ise verici dil konumundadır.

Boşnakçaya yüzyıllar önce giren Türkçe kelimeler, o zamanki biçimleri ve anlamlarıyla alınmıştır. Kelimelerin bir kısmı, o dönemin yazı dili yoluyla girmiş, büyük bir kısmı ise konuşma dilinden alınmıştır. Bu ikinci yolla giren

¹ Türkçeden ödünçlenmiş leksik birimlerin Boşnakçadaki değerleri ve dilin içindeki yerleri ilk sırada linguistik sebeplere ilişkin olmakla birlikte kültürel gelişmeler gibi bazı extra linguistik sebeplere de dayanmaktadır.

² Böylece bu birimler, taşıdıkları yan anlamlarıyla, aslında, belli kültür özelliklerine işaret etmektedirler.

kelimeler, Balkanlar bölgesinde konuşulmuş olan Türk ağızlarından alınmıştır. Bu yüzdendir ki Boşnakçada (ve Balkanlar'da konuşulan öteki Slav dillerinde) yer alan Türkçeden ödünçlenen leksik birimleri, ses, şekil ve anlam bakımından Rumeli Türk ağızlarıyla yakınlık göstermektedirler.³

İki yüz sayfadan derlediğimiz Türkçe kelimeler arasında en çok isimler bulunmaktadır. İsimden sonra fiiller gelir ve sayısına göre sıra ile sıfatlar, zarflar, bağlaçlar ve ünlemler yer almaktadır.

Öteki kelime türlerini bir yana bırakarak bu makalede fiiller üzerinde durmak istiyoruz. Genel olarak bir dilden başka bir dile ödünç alınan kelimeler arasında en fazla değişmeye uğrayan kelime türü fiildir. Ödünçlenen fiiller, girdiği dilin fiil türetme ilkelerine uymak zorundadır. Fiil ödünç alma işleminde anlam taşıyan öge – fiil kökü veya tabanı - verici dilden alınır, bunun dışındaki ögeler (meselâ mastar eki) alıcı dilin sisteminden seçilir.⁴ (Filipović, 1986 :136) Böylece iki ayrı dilin ögeleri bir araya getirilerek alıcı dilin sistemine uymakta olan yeni bir bütünlük, yeni bir leksem birimi oluşturulmaktadır.

Bundan hareketle bu yazıda biz, Türkçe kökenli Boşnakça fiillerin yapılarını göstermeye çalışacağız. Derlediğimiz örneklerin yapı özelliklerine bakarak şöyle bir sınıflandırmadan geçmek mümkündür:⁵

I- Türkçe kelimelerle yapılmış fiillerin büyük bir bölümü, Türkçe isim+Boşnakça (*u*)*činiti* fiili yapısındadır.⁶ Boşnakçada ve öteki Güney Slav dillerinde (*u*)*činiti* fiili, “yapmak” anlamına gelir. Yardımcı fiil olmamakla birlikte, anlamını tamamlayan bir isim, ya da bir yan cümle gerektirmektedir. (*u*)*činiti* fiilinin geçişli olması sebebiyle onun anlamını tamamlayan öge, ismin belirtme (akusatif) durumundadır. Derlediğimiz örnekleri, Türkçe karşılıklarıyla birlikte gösterelim:

hizmet činiti (150/II) - hizmet etmek, hizmette bulunmak

hazur (u)činiti (147/I) - hazır etmek

ibadet činiti (249/II) - ibadet etmek

³ Bu husus, ilgili konuyu işleyen M. Adamović'in çalışmalarında ileri sürülmüştür.

⁴ Buna karşın isim, sıfat, bağlaç, ünlem gibi kelime türleri, sadece gereksinim duyulduğu takdirde girdiği dilde ses ve şekil değişmelerine uğrar. Anlam değişmeleri, sadece alıcı dilin sistemine değil birçok sebebe bağlı olduğundan çok yanlı bir araştırma gerektirmektedir. Dolayısıyla bu makalede anlam konusundaki değişmelerden bahsedilmeyecektir.

⁵ Boşnakça metinlerden derlediğimiz örnekleri masdar şekilleriyle vereceğiz. Her bir örneğin metinde geçtiği sayfa numarasını hemen yanbaşımda parantez içinde göstereceğiz. İlgili örneğin geçtiği cildi Romen harfleriyle belirteceğiz, şu şekilde: (I) Djenana Buturović, *Antologija bošnjačke usmene epike*, Alef Sarajevo. (II) Aiša Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, Alef Sarajevo.

⁶ Bu fiilin *činiti* biçimi kılıpı açısından bitmezlik gösterirken *učiniti* biçimi biterlik göstermektedir.

idaru činiti (91/I) - idare etmek⁷

kavgu činiti (52/II) - kavga etmek⁸

konak (u)činiti (109/II) - konaklamak

kurban (u)činiti (261/I) - kurban etmek

muhaseru (u)činiti (77/II) - muhasara etmek⁹

niçah učiniti (151/I) - nikah etmek¹⁰

rezil (u)činiti (93/I) - rezil etmek

surgun (u)činiti (88/I) – sürgüne göndermek¹¹

tebdil učiniti (128/I) - tebdil etmek

yemin učiniti (261/I) - yemin etmek

Görüldüğü gibi, Türkçe isim+Boşnakça (*u)činiti* fiiliyle kurulmuş örnekler, Boşnakçada aslında birleşik fiil niteliğinde olup Türkçenin “etmek” yardımcı fiiliyle yapılmış birleşik fiillere uymaktadırlar. Böylece Boşnakça örnekler, yapı bakımından Türkçe karşılıklarıyla bir paralellik göstermektedir.

Bu örneklerle ilgili olarak ileri sürülmesi gereken husus şu ki bunlar, Türkçeden birer fiil olarak ödünç alınmış değiller. Aslında her bir örnekte Türkçeden ödünç alınan öge isimdir.¹² Boşnakçanın yapısına uyularak ödünçlenen isim, (*u)činiti* fiiliyle bir araya getirilmiş, bu fiilin nesnesi işlevini üstlenip onunla bir bütünlük kurmuş ve Boşnakçada yeni bir kavram meydana getirmiştir. Dolayısıyla bir Türkçe isim soylu kelimedenden fiil türetmenin bu yolu son derece işlek olduğunu söylemek mümkün. Nitekim, taradığımız metinlerde

⁷ “İdare” kelimesi Boşnakçada *idara* biçimini almıştır. Boşnakçada *-a* ünlüsüyle biten öteki kelimeler gibi ödünç alınmış *idara* kelimesi de dişil cinstedir. Çekime girince bu tür kelimeler, belirtme durumunda sondaki *a* ünlüsünü *u* ünlüsüne dönüştürür. Dolayısıyla söz konusu birleşikte, *činiti* fiilinin nesnesi işlevinde bulunan *idara* kelimesi, belirtme durumuna girip *idaru* biçimini almıştır.

⁸ Bk. dipnot no: 7. *kavga-kavgu*.

⁹ Bk. dipnot no: 7. *muhasara-muhasaru*.

¹⁰ Türkçenin “nikâh” kelimesinde, Rumeli Türk ağzlarına özgün (ince) *k<ç* ses değişmesi kendini göstermiş, kelime *niçah* biçimini almıştır.

¹¹ *Türkçe Sözlük*'te “sürgün etmek” şeklinde bir fiil bulunmamakla birlikte *Kâmûs-ı Türki*'de bu birleşik fiil bulunuyor. Bu örnekle ilgili olarak, Slav dillerine yabancı olan *ü* ünlüsünün, bu dillerin etkisiyle Rumeli Türk ağzlarında genel olarak *u* ünlüsüne değiştiğini, bu değişmiş biçimiyle Boşnakçaya alındığını belirtelim. (Čaušević, 2000:157)

¹² Bu şıkta verdiğimiz bütün örneklerin isim öğelerini Škaljić'in Sözlüğünde aradık, hepsinin kaydedilmiş bulunduğunu tespit ettik.

“başkalarının hakkını almak” anlamına gelen *zorbu ućiniti*¹³ (150/I) örneğinin, “zorba etmek” ya da “zorba yapmak” gibi bir biçimi Türkçe sözlüklerde bulamadığımız hâlde *zorbu ućiniti* birleşik fiili Boşnakça dil sistemine tamamıyla uymaktadır.¹⁴

(*u*)*ćiniti* fiilinin yanı sıra bu tür türemelerde “yapmak” anlamına gelen öteki Boşnakça fiilleri de görmek mümkündür. Böylece taradığımız metinlerde *ćejif napraviti*¹⁵ (89/I) (“keyfetmek”) örneğine rastladık.

Gene de Türkçe isim+*ućiniti* fiiliyle kurulmuş ancak Türkçe karşılıklarından yapı bakımından bazı farklılıklar gösteren fiilleri de bulduk. Türkçenin “asilik etmek” fiili, Boşnakçada *asi se ućiniti* (146/I) biçiminde tespit edilmiştir. Türkçe “asilik” isminin yerine Boşnakça birleşiminde bunun sıfatı (“asi”) kullanılmıştır, fiil ise dönüşlü biçimini (*ućiniti se*) almıştır. Bu şekilde elde edilen Boşnakça birleşimi Türkçeye doğrudan çevirirsek “kendini asi yapmak/kendini asi olarak göstermek” şeklindeki bir ibare ortaya çıkar.

II- Yukarıda verdiğimiz birleşiklerin hepsi geçişli fiillerdir ve bu durum (*u*)*ćiniti* fiilinin geçişli olmasıyla doğrudan ilgilidir. Geçişsiz fiiller ise, isim öğelerinin, “olmak” anlamındaki *biti* fiiliyle bir araya getirilmesiyle kurulmuştur. Türkçe isim+Boşnakça *biti* yardımcı fiiliyle kurulmuş örnekleri gösterelim:

adet biti (80/I)-adet olmak

kadar biti (129/I)-kadir olmak

mukajet biti (259/I)-mukayyet olmak

Örneklerin gösterdiği gibi bu tür Boşnakça birleşikler, gene yapı bakımından Türkçe karşılıklarıyla paralellik göstermektedir.

Türkçenin yardımcı fiiliyle kurulan birleşiklerden “namaz kılmak” örneğinin Boşnakçada *namaz klanjati* (83/I) biçimine bürünüğünü, bu biçimiyle günümüz Boşnakçasında varlığını sürdürdüğünü söylemek gerekir.

III- Türkçe isim+Boşnakça fiil modelindeki bazı birleşiklerde eylem, Boşnakçanın *imati* yardımcı fiiliyle kurulur. Taradığımız metinlerde bu tür bir örneğe rastladık, o da “merak sarmak” anlamında kullanılmış *merak imati* (114/II) örneğidir. Boşnakçanın *imati* fiilinin, Türkçe karşılığı olarak “var olmak” ya da “sahip olmak” fiilleri gösterilebilir. Adı geçen Boşnakça fiil, anlam tamamlayıcısı olarak nesne işlevindeki isim gerektirmekte, kendisi ise tam çekime tabi olmaktadır. Dolayısıyla *merak imati* gibi bir Boşnakça birleşik, çekime girdiğinde zaman, şahıs ve teklik/çokluk anlamlarını *imati* fiilinin biçiminde

¹³ Bk. dipnot 7: *zorba-zorbu*.

¹⁴ Söylemek gerekir ki *zorba* kelimesi *Škaljić Sozluğü*’nde kaydedilmiş bulunurken *zorbu ućiniti* birleşimine yer verilmemiştir.

¹⁵ Bk. dipnot 10: *keyif-ćejif*.

bildirmektedir. Bu yüzden ki Türkçe isim+Boşnakça *imati* fiiliyle kurulmuş birleşikler, Türkçe karşılıklarından yapı bakımından farklılıklar göstermektedirler.

IV- Bazı Türkçe kelimeler üzerine bir Boşnakça mastar ekinin getirilmesiyle Boşnakça dil sistemine uyan fiiller kurulmuştur. Bu işlevde tespit ettiğimiz Boşnakça mastar ekleri şunlardır:

1. İsim ve sıfattan fiil yapan *-iti* eki:

batal-iti (117/I) - bozmak

gasul-iti (213/II) - gasletmek

halal-iti (274/I) - helal etmek

harĉ-iti (61/I) - harcamak

hesab-iti (167/I) - hesap etmek¹⁶

kn-iti (138/I) - kına yakmak¹⁷

sejr-iti (72/II) ve *seir-iti* (78/I) - seyretmek

timar-iti (162/I) - tımar etmek

Bu şıkta verdiğimiz örneklerle ilgili olarak söylemek gerekir ki bunların isim ögeleri, Boşnakçada ayrıca birer isim olarak hâlen kullanılmakta ya da ge.méc̆te kullanılmıştır. Bu örnekleri *Škaljić Sözlüğü*'nde de aradık ve *bataliti*, *gasuliti*, *halaliti*, *hesabiti*, *seyriti*, *timariti* fiillerinin yanı sıra *gasul*, *hesab*, *sejr/sejir*, *timar* isimlerinin ve *batal*, *halal* sıfatlarının da kaydedilmiş bulunduğunu tespit ettik.

2. İsimden fiil yapan *-ovati* eki

Genel olarak Boşnakçada ve öteki güney Slav dillerinde çok işlek olan *-ovati* mastar eki metnimizde bir örnekte tespit edilmiştir.¹⁸

aşik-ovati (124/I) -âşık olmak

V- Boşnakçanın Türkçe kökenli olan bazı fiilleri, Türkçe fiil kökü/tabanı üzerine Boşnakça mastar eklerinden birinin getirilmesiyle türetilmiştir. Bu tür örneklerde Türkçe *-mAk* mastar eki düşürülmüş, bunun yerini Boşnakça mastar eklerinden biri almıştır. Bu örneklerde görülen ilginç bir husus, Boşnakça mastar

¹⁶ Bu fiil, "düşünmek", "tasarlamak" anlamında kullanılmıştır.

¹⁷ "kına" kelimesi Boşnakçada *kna* veya *krna* biçimleriyle bilinmektedir. (Škaljić)

¹⁸ Türkçe, Arapça, Farsça kökenli kelimeleri, Bosnalı yazarların edebî eserlerinde (romanlarla hikayelerde) araştırıp çalışmasının sonuçlarını *Orijentalizmi u književnom djelu – Lingvistička analiza* –başlıklı kitapta yayımlanan Hanka Vajzović de, *-ovati* masdar ekinin, Boşnakçanın Türkçeden ödünçlenen fiillerinde öteki mastar eklerine nazaren nadir görüldüğünü tespit etmiştir. (age. s. 147-148)

eklerinin, isimden fiil yapan ekler olmalarıdır. Hâlbuki bu Türkçe fiil kökleri/tabanlarının Boşnakçada sadece türemiş fiillerde görüldüğünü, bunların ayrıca birer isim olarak kullanımlarını onaylayacak örnekleri *Škaljić Sözlüğü*'nün kaydetmediğini söylemek gerekir. Türkçe fiil kökü/tabanı üzerine gelen Boşnakça mastar ekleri şöyledir:

1. İsimden fiil yapan *-isati* eki:¹⁹

*bater-isat*²⁰ (140/II) - batırmak²¹

bayl-isati ve *bayil-isati* (114/II) – bayılmak

begen-isati – beğenmek²²

dayan-isat(i) (164/I) - dayanmak

kutar-isati (156/II) - kurtarmak²³

muhurle-y-isat (145/II) - mühürlemek²⁴

oku-y-isati (29/II) - okumak²⁵

Son iki örnekten görüldüğü gibi, ünlü ile biten fiil kökü/tabanı üzerine ünlü ile başlayan *-isati* eki geldiğinde ortaya çıkan iki ünlünün yan yana bulunma durumunu gidermek amacıyla araya bir *y* ünsüzü girmiştir.

2. İsimden fiil yapan *-ati* eki:²⁶

Güney Slav dillerinde (Boşnakça, Hırvatça, Sırpçada) çok işlek olan *-ati* masdar eki (Babić 1986:448), taradığımız metinlerde sadece bir örnekte tespit edilmiştir:

dur-ati (157/I) - durmak²⁷

¹⁹ Aslında *-isati* birleşik bir ek olup *-i-sa-ti* öğelerinden oluşmaktadır. (Filipović, s. 137). Bu ekin işleyişiyle ilgili bkn: Babić, s. 447.

²⁰ Bu örnekte görülen Boşnakça ekin *-isat* biçimi, *-isati* biçiminin alomorfu (eşit biçim) olup halk dilinde yaygın olarak rastlanmaktadır.

²¹ Türkçenin *t* ünlüsü Slav dillerine yabancı olduğundan Türkçe kelimelerde ya düşürülür ya da onun yerine başka bir ünlü getirilir. Burada verdiğimiz örnekte *t* ve *r* seslerinin yan yana bulunması seslendirmeyi zorlamakta, dolayısıyla bir ünlüye gereksinim duyulmuştur.

²² Bu örnekte görülen *g* sesinin korunması, Rumeli Türk ağızlarının özelliğidir. (Čaušević, 2000:158)

²³ Bu Boşnakça örnekte *r* sesinin düşmesi olarak kendini gösteren ses değişmesi görülmektedir.

²⁴ Bu örnekte görülen *ü/u* ses değişmesine ilişkin bk. dip not 11.

²⁵ *Okuyisati* fiili taradığımız metinlerde "ezan okumak" anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım günümüz Boşnakçasında da devam etmektedir.

²⁶ Bu ek de aslında birleşik olup *-a-ti* öğelerinden ibarettir.

²⁷ "Güç bir duruma katlanmak" anlamında kullanılmıştır.

VI- Bilindiği gibi Slav dillerindeki fiillerin önemli özelliklerinden biri, mastar biçiminin kılınış anlamını taşımasıdır. Bir mastar, taşıdığı eylem anlamının yanı sıra “bitmezlik” veya “biterlik” iki farklı kılınıştan birini de bildirmektedir. Genel olarak fiilin esas biçimi üzerine uygun bir ön ekin getirilmesiyle “biterlik”, bu ön ekin düşürülmesiyle “bitmezlik” belirlenmektedir.²⁸

Boşnakçanın, Türkçe kelimedenden türemiş fiilin kılınışını da, uygun ön ekin yardımıyla değiştirmek mümkündür. Bu durumu, derlediğimiz örnekler de göstermektedirler. Yukarıda verdiğimiz *sejriti* ("seyretmek") fiilinin önüne bir *o-* ön eki getirildiği zaman fiil *osejriti* (45/II) biçimini kazanır, kılınışı “bitmezlik”ten “biterlik”e dönüşür. Buna benzer *ašikovati* fiilinin önüne *za-* ön eki getirildiğinde fiil *zaašikovati* (123/I) biçimini kazanır, kılınışı “bitmezlik”ten “biterlik”e dönüşür. Bunların dışındaki örneklerimiz şöyledir:

is-harč-iti (205/I)-harcamak-harcamış olmak

o-ćor-iti (114/II)-kör olmak²⁹

o-krn-iti (138/I)-kına yakmak³⁰-kına yakmış olmak

op-harč-iti (206/I)-harcamak-harcamış olmak

po-pišman-iti (272/I)-pişman olmak³¹

po-jagm-iti (137/I)-yağma etmek

pre-teslim-iti (188/II)-teslim etmiş olmak

u-ćar-iti (187/II) -kâr etmek³²

VII- Burada vereceğimiz son grup örnekler deyimlerden oluşmaktadır. Boşnakça metinlerden derlediğimiz deyimlerde en çok görülen durum şu: isim ögesi olduğu gibi alınmış, Türkçe fiilin yerini aynı anlamdaki Boşnakça fiil almıştır. Dolayısıyla Türkçeden ödünç alınmış deyimlerin Boşnakçaya uyarlaması, doğrudan eğik yazı yapma yoluyla çözülmüştür. Metnimizden derlenen örnekleri gösterelim:

²⁸Meselâ "ağlamak" anlamındaki *plakati* fiili "bitmezlik" kılınışı bildirir. Bu fiilin önüne *za-* ön ek getirildiği zaman fiil *za-plakati* biçimini kazanır, kılınışı da "biterlik"e dönüşür ("ağlamaya başlamak"). *za-* ön ekinin düşürülmesiyle ise fiil tekrar *plakati* biçimini alır, kılınışı "bitmezlik"e geri döner.

²⁹ Türkçenin "kör" sıfatı Boşnakçada *ćorav* biçiminde bilinmektedir. (Škaljić). Bu kelimedede *k* ünsüzü *ç*'ye dönüşmüş, *ö* ünlüsü ise *o*'ya geçmiştir. Bu biçime bürünmüş *ćor* ögesi üzerine bir de sıfat yapan *-av* eki getirilmiştir. Örneğimizden görüldüğü gibi *kör olmak* fiili, "kör" (*ćor-*) ögesinden türetilmiştir.

³⁰ "Kına" kelimesiyle ilgili bkn. dipnot 17.

³¹ *popišmaniti* fiili daima bu biçimiyle kullanılır ve "biterlik" kılınışı bildirir. Onun "bitmezlik" kılınışı Boşnakçada bilinmemektedir. (Škaljić)

³² *uçariti* fiili de daima bu biçimiyle kullanılır ve "biterlik" kılınışı bildirir. Onun "bitmezlik" kılınışı bulunmamaktadır. (Škaljić)

čador razapeti (96/I) - çadır kurmak
dževab učiniti (159/I) ve *dževab dati* (208/I)-cevap vermek
dert razbijati (187/II) - dert dağıtmak
haber uzeti (132/I)-haber almak
haber doći (143/I)-haber gelmek
haber opraviti (102/I)-haber göndermek
hair načiniti (119/I)-hayır işlemek
hala dopasti (214/I)-hâle düşmek
hater popaziti (157/I)-hatır için yapmak
hošđeldiju vikati (75/I) ve *hošceldiyu dati* (266/I)³³-hoşgeldin demek
iftiru udariti (145/II)³⁴-iftira atmak
izun uzeti (214/II)-izin almak
izun dati (72/II)-izin vermek
kavgu zaturiti (211/I)-kavgayı başlatmak
krnu postaviti (138/I)-kına yakmak
muštuluk dati (271/I)-müjde vermek
naru povući (89/II)³⁵-nara çekmek
nasihat slušati (114/II)-nasihat dinlemek
selam dati (47/II) ve selâm nazivati (259/I)-selâm vermek
selamet kazat(i) (136/II)-selâmet bulmak
silah pripasati (259/I)-silâh kuşanmak
sofru dignuti (160/I)-sofra kaldırmak
na jardumu biti (117/I)-yardımda bulunmak
zihin otvoriti (148/II)-zihin açmak

33 “Hoşgeldiniz” ifadesi Boşnakçada iyelik ekini düşürüp sonuna bir –ya ekini almıştır. Böylece isim niteliğini kazanmıştır. Geçişli *vikati* fiiliyle deyim kurduğu durumda çekime tâbi olur ve ismin belirtme durumuna girer (*hošceldiya-hošceldiyu*). Bu örnekte Rumeli Türk ağzlarının özelliği olan *g<c* ses değişmesi de görülür.

³⁴Bk. dipnot 7: (*iftira-iftiru*).

³⁵ Bk. dipnot 7: (*nara-naru*).

Bir örnekte Türkçenin tam anlamlı fiili yerine Boşnakçanın uygun mastar eki getirilmiştir: *abdest-iti se* (231/II)-aptest almak.

Boşnakçanın Türkçeden fiil ödünç alması konusunda şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Alıcı dil (Boşnakça) verici dilden (Türkçeden) ödünç aldığı bir isim soylu kelimeyi “yapmak” anlamına gelen (*u*)*činiti* ya da “olmak” anlamına gelen *biti* fiiliyle bir araya getirerek birleşik yapısında Boşnakça fiil türetmektedir. Ödünçlenen isim soylu kelime üzerine bir Boşnakça mastar ekinin getirilmesiyle basit fiil yapısında türemiş fiiller de vardır. Türkçe fiil kökü/tabanı üzerine bir Boşnakça mastar ekinin getirilmesiyle türemiş fiillerin sayısı nispeten azdır. Deyim niteliğinde olan birleşik fiillere gelince bunlar, genel olarak, kalke yapma yoluyla Türkçeden ödünç alınmıştır.

Boşnakların sözlü edebî ürünlerden derlenen *idaru činiti*, *iftiru udariti*, *muhasaru učiniti*, *niçah učiniti*, *tebdil učiniti*, *yemin učiniti* gibi Türkçe kökenli fiiller ve deyimlerin bir kısmı günümüz Boşnakçasında kullanımdan düşmüş, onların yerini tamamen Boşnakça fiiller almıştır. Birer birleşik fiil yapısında olan bu örneklerin, aslında, isim ögeleri kullanımdan düşmüştür ve bunlar fiil olarak da varlıklarını yitirmişlerdir. Öte yandan *adet biti*, *aşikovati*, *bataliti*, *harçiti*, *hesabiti*, *kadar biti*, *oçoriti*, *popişmaniti*, *preteslimiti*, *rezil učiniti*, *sejriti* gibi fiillerin sadece belli sosyal kesimlerde ve yaşlılar grubunda nadiren kullanıldıkları duyulabilir. Hatta genç nesiller arasında bu tür Türkçe kökenli fiillerin gittikçe az bilindiği ya da hiç bilinmediği söylenebilir. Bunların günümüz edebî eserlerinde gene bazı sosyal ve kültürel özelliklere işaret etmek amacıyla kullanıldıklarını da görmek mümkün. Örneklerimizde geçen *hizmet*, *kavga*, *konak*, *niçah* gibi bazı isim ögeleri aynı bu işlevde varlıklarını sürdürmektedirler. Bunların yanı sıra, günümüz Boşnak dilinde, gene belli sosyal kesimlerde, hâlen kullanılan örnekler de vardır, meselâ: *abdestiti*, *gasuliti*, *halaliti*, *ibadet činiti*, *kniti*, *kurban učiniti*, *namaz klanjati*. Görüldüğü gibi bu örneklerin en büyük kısmı dinî terim niteliğindedir. *timariti* fiili için de onun Boşnakça karşılığının var olmadığını, dolayısıyla ölçünlü (standart) dilde kullanıldığını söylemek gerekir.

(Makalede geçen Boşnakça harflerinin açıklanması: č-ç, ć-ç, dž-c, đ-c, j-y, ş-ş.)

Kaynaklar:

Adamović, Milan (1973), "O poreklu srpskohrvatskih osmanizama", *Južnoslovenski filolog* 30/1-2/, Beograd, s. 229-236.

Babić, Stjepan (1986), *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku* JAZU, Globus: Zagreb.

Čaušević, Ekrem (2000), "Tri katolička teksta na turskom jeziku iz Bosne i Hercegovine", *Trava od srca hrvatske Indije* 2, Zagreb.

Hadžiefendić, Remzija (1984), "Turcizmi u funkciji imenovanja likova u *Dervišu i smrti* i *Na Drini ćuprija*, *Književni jezik*, godina 13, broj 4, Sarajevo, s. 199-217.

Filipović, Rudolf (1986), *Teorija jezika u kontaktu - Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*, Školska knjiga, Zagreb.

Peti, Mirko (1995), *Jezikom o jezik*, Biblioteka Elekta, Zagreb.

Škaljić, Abdulah (1985), *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, "Svjetlost" Sarajevo.

Vajzović, Hanka (1999), *Orijentalizmi u književnom djelu – Lingvistička analiza*, Sarajevo.